

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XV

BELGRADE 1984

<http://www.balkaninstitut.com>

Јанко РАДОВАНОВИЋ

Балканолошки институт САНУ
Београд

САН ЦАРА НАВУХОДНОСОРА И ПИЈАНСТВО НОЈЕВО У ПРИПРАТИ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Пећка припрата, задужбина архиепископа Данила II, о којој се у *Летопису* говори да је најлепша и да се нигде не налази слична,¹ подигнута је око 1330. године. Позивајући се на запис у *Летопису*, о лепоти пећке приправе писали су В. Р. Петковић² и М. Ивановић.³ Нове податке о припрати дали су Б. Бошковић,⁴ В. Ј. Бурић⁵ и М. Шупут.⁶ Фреско-декорација приправе настала је пре 1337; првобитни живопис је сачуван на источном зиду, као и на унутрашњој страни јужног зида и два лука. Делови живописа на спољашњој страни приправе, сада веома избледели, налазе се на западној фасади и изнад лука. Остали, много већи део приправе срушен је у XV веку, а обновљен и рестауриран готово изнова 1561. године за време Макарија Соколовића, првог

¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Срем. Карловци 1927, 36.

² В. Р. Петковић, *Живопис цркве Св. Богородице у Патријаршији пећској*, Известия на Български археологически институт IV, София 1927, 145.

³ М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији*, Старине Косова и Метохије II—III, Приштина 1963, 133.

⁴ Б. Бошковић, *Осигурање и ресторација цркве Манастира св. Патријаршије у Пећи*, Старинар, трећа серија VII—VIII, Београд 1934, 139—154.

⁵ В. Ј. Бурић, *Настанак градитељског стила Моравске школе*, Зборник за ликовне уметности 1, Нови Сад 1965, 48—50; исти, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 59, 209—210, датuje фреске између 1334. и 1337. године.

⁶ М. Шупут, *Архитектура Пећке приправе*, Зборник за ликовне уметности 13, Нови Сад 1977, 45—67; ту је наведена и целокупна литература о пећкој припрати.

патријарха обновљене Пећке патријаршије.⁷ О првобитном живопису на западној спољашњој страни припрате не можемо расправљати као целини јер није сачуван у првобитном облику. Фреске на фасади припрате открио је Б. Бошковић за време конзерваторских радова 1931. и 1932; тада је скинуо новији слој малтера; међутим, он не идентификује композиције и светитеље на западној фасади.⁸ Петковић је твдио да ове фреске представљају део циклуса о „Стварању света“,⁹ а В. Ј. Бурић сматра да су на „јужној спољној страни и на западној фасади нартекса биле насликане фреске у две зоне: у горњој је био циклус посвећен изгледа причи о Јосифу уз још неке сцене из Старог завета, а у доњој зони стојеће фигуре светитеља“.¹⁰ Полемишући са В. Бурићем, Бошковић каже да су на западној фасади Данилове припрате „сачувани отисци само трију мањих композиција. Ја лично, по остацима који се једва назире, не бих смео да се одредим ма за какву ближу идентификацију композиција“.¹¹ Једино С. Радојчић даје податке да је на западној фасади припрате био сликан *Сан цара Навуходоносора*.¹² Од композиција, којих је свакако био много већи број, сачуване су једино две старозаветне сцене: *Сан цара Навуходоносора* и *Пијанство Нојево*. Својом симболиком и иконографијом, ове две композиције заслужују много већу пажњу и интересовање него што су досад показани.

Сан цара Навуходоносора

У првој зони зиданог стуба приказан је свети ратник у војничкој одећи, са штитом у левој и мачем и копљем у десној руци. У другој зони овог стуба сликан је први део композиције *Сан цара Навуходоносора*. То је његов први сан: цар је приказан како спава на постељи, а поред њега је чувар који спава седећи. Лево од композиције је приказан анђео који је ставио руку на цареву главу, а одевен је у хаљину зелене боје. Други део композиције приказан је у другој зони западног пиластра. У првој зони сликан је свети ратник како стоји држећи копље и штит. Ту је цар представљен како седи на престолу с владарском палицом у руци. У средини је постоље и на њему висок кип. Лево од стуба

⁷ В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 248; С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557—1614*, Нови Сад 1965, 162.

⁸ В. Бошковић, *Осигурање и ресторација...*, 139—154.

⁹ В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика*, 253.

¹⁰ В. Ј. Бурић, *Настанак градитељског стила Моравске школе*, 49—50.

¹¹ В. Бошковић, *О сликаној декорацији на фасадама Пећке патријаршије*, Старијар, нова серија XVIII, Београд 1968, 93, 97, сл. 7 и 11.

¹² С. Радојчић, *Епизода о Богородици Гори у Теодосијевој житију св. Саве и њена веза са сликарством XIII и XIV века*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXIII, св. 3—4, Београд 1957, 214, 220—221.

је насликано једно младо лице, сигурно пророк Данило који се увек слика као голобрад (сл. 1). Сцена је веома избледела, а невидљив је и један детаљ који је уобичајен у овим композицијама: медаљон са Христовим ликом, Богородица са Христом или медаљон Богородице на гори, што се приказује изнад кипа и што иконографији ових сцена даје одређен смисао.

Да ли је неуобичајено или изненађујуће да се ова композиција налази управо на спољној страни припрате? За то се може наћи објашњење. Богородица Одигитрија, задужбина архиепископа Данила II, као и њена припрата посвећене су Богородици, а на унутрашњем делу припрате Богородичиних цркава сликају се њене префигурације. Композиција коју је ктитор изабрао да се прикаже, *Сан цара Навуходоносора*, има смисао Богородичине праслике. Ми ћемо то и доказати у овом раду.

Ова илустрација из *Књиге пророка Данила* даје један од неколико приказа везаних за овог пророка у Пећкој патријаршији. Свог заштитника пророка Данила архиепископ Данило II је много поштовао, што се види из ктиторске композиције у којој га пророк приводи Богородици са Христом.¹³ Култ пророка Данила био је веома поштован у Пећкој патријаршији. Тако су у протесису Цркве св. апостола, који је осликан за време архиепископа Арсенија I Сремца око 1260, биле приказане четири сцене из живота пророка Данила: Пророк Данило у рову с лавовима, Данилова визија небеског царства и страшног суда (Дан. 7, 9—10, 15, 28), Арханђео Гаврило показује пророку Данилу будуће догађаје (Дан. 8, 15—19) и још једна нејасна сцена.¹⁴

Услед веома лоше распознатљивости и оштећености обеју сцена *Сна цара Навуходоносора* нисмо у могућности да уочимо све симболичне детаље који су веома важни. И поред тога, ми ћемо одгонетнути на основу компарације и текста који је послужило као илустрација. Слика се при раду држао текста књиге, али је сажимајући детаље и упрошћујући симболе успео да само два сценама представи веома опширну садржину. Друге године своје владавине, цар Навуходоносор је уснио сан који је заборавио.¹⁵ Били су позвани звездознаници и гатари да му испричају шта је сањао, али они нису могли испунити његову жељу.¹⁶ Међутим, тајна је била откривена пророку Данилу у ноћном виђењу:¹⁷ „Јер Бог открива тајне на небу и јавља цару шта ће бити

¹³ В. Р. Петковић, *нав. дело*, 251, сл. 776.

¹⁴ Ј. Радовановић, *Иконографија фресака протезиса цркве Св. апостола у Пећи*, Зборник за ликовне уметности 4, Нови Сад 1968, 41—42, 46—54, 56—59, сл. 4, 6—9, 11; Н. Давидовић-Радовановић, *Фреске визије пророка Данила у цркви Св. апостола у Пећкој патријаршији*, Старине Косова и Метохије II—III (1963), 117—122.

¹⁵ Дан. 2, 1; Бог се јављао у сновима Авимелеху, гесарском цару (1. Мој. 20, 3), египатском фараону (1. Мој. 41,1—8), Епифану Теманцу (Јов 4,12—18; уп. 42,15) и другима.

¹⁶ Дан. 2,2—13.

¹⁷ Дан. 2,19.

у последње дане“,¹⁸ то јест после њега. На композицији је ово место илустровано анђелом који стоји поред цареве постеље, држи руку на царевој глави и јавља му Божју вољу.

На другој сцени, пророк Данило стоји испред цара који седи на престолу, прича му шта је сањао и тумачи му сан. Цар је видео кип који је био састављен од разних метала; кип је на композицији насликан између цара и пророка Данила. Најзначајнији део сна представља камен који се одвалио од горе и постао велики као гора и испунио сву земљу.¹⁹ Ново царство ће укинути претходна четири царства и остаће за сва времена; то је царство духовно.²⁰ Цар се затим поклатио пророку Данилу.²¹ Потом је пророк протумачио цару да прво царство, чија је глава на кипу била од чистог злата, јесте Навуходоносорово и Вавилонско.²² Друго царство, чије су мишице и груди од сребра, јесте царство Персијско;²³ по Теодориту Кирском, порекло цара Кира потиче од два народа: по мајци је био Мићанин, а по оцу Персијанац.²⁴ Треће царство, чији су трбух и бедра од бакра, јесте Македонско које је уништило Персијско царство за време цара Александра Македонског.²⁵ Четврто царство, чије су голени биле од гвожђа, а стопала од гвожђа и земље, по већини тумача је Римско, што је тачно. Као и претходна три, и четврто царство је уништено силом царства Божјег, приказаног у камену који је нарастао и испунило целу земљу, кад започиње вечно духовно царство Божје,²⁶ царство Месије²⁷ и његове цркве. Да под четвртим царством треба подразумевати Римско доказује то што је Христос рођен за време владавине императора Августа.²⁸

Сан цара Навуходоносора у Пећкој патријаршији није довољно видљив. Послужићемо се компарацијом неких средњовековних фресака да бисмо до краја објснили његов приказ. Царев сан је такође сликан у припрати на северном зиду цркве Богородице Перивлепте (Свети Климент) у Охриду 1295. и у Деча-

¹⁸ Дан. 2,28—29.

¹⁹ Дан. 2,28—35.

²⁰ Дан. 2,37—45; Бог сам раздаје земаљска царства добрима и рђавима, не без намере и случајно него саобразно току времена и дела које је скривено за људе, а за њега потпуно извесно (Блажени Августин, *De civ. Dei*, IV, 33; упор. Иринеј Лионски, *Contra haer.* V, 24,3).

²¹ Дан. 2,41—47.

²² Дан. 2,37—38; по Теодориту Кирском, прво царство је Вавилонско и Асирско (тумачење на Дан. 2,31; А. Разумовский, *Святой пророк Даниил и его книга*, СПб. 1891, 32—33).

²³ Дан. 2,39; А. Разумовский, *нав. дело*, 33.

²⁴ У тумачењу Дан. 2,39; А. Разумовский, *нав. дело*, 34.

²⁵ Дан. 2,40—43; упор. Дан. 8,21—22, 11,2—3; А. Разумовский, *нав. дело*, 34—36.

²⁶ Дан. 2,44; 1 Кор. 15,24; А. Разумовский, *нав. дело*, 40—1.

²⁷ Дан. 2, 44—45.

²⁸ Лк. 2,1—11; Теодорит Кирски у тумачењу Дан. 2,43; о сликању сцена из живота пророка Данила вид.: *Lexikon der christlichen Ikonographie* 2, Rom, Freiburg, Basel, Wien 1968, 469—473.

Сл. 1. Манастир Пећка патријаршија, припрата архиепископа Данила II, западни зид, стуб и лук, око 1330. год. У другој зони је сцена Сан цара Навуходоносора, а на луку Пијанство Нојево.

нима 1348—1350. У Охриду је изнад Навуходоносорове постеле приказана Богородица Гора и на њој медаљон с Богородичиним попрсјем. Изнад Навуходоносора и кипа исликан је медаљон Христа Камена.²⁹ У манастиру Дечанима је 1348—1350. приказан кип на постољу, али и као оборен, дакле онако како је цар видео у сну и што се на крају испунило. Фреска у Дечанима је веома оштећена, а на камену је Богородичин лик.³⁰

Тип Богородице Горе о којој је писао С. Радојчић³¹ слика се на три начина: прво, као илустрација Сна цара Навуходоносора (Дан. 2, 31—47), испред попрсја пророка Данила у сцени „Пророци су те, Богородице, најавили“; друго, као гора с медаљоном Богородице сликана је у ексонартексу Богородице Љевишке у Призрену 1310—1314. године,³² у Старом Нагоричину у композицији *Успење Богородице* 1317—18. године,³³ и на унутрашњем луку Данилове припрате у Пећи пре 1337; треће, као илустрација 67 (68), 17 псалма у псалтирима са илустрацијама. Хлудовљевом,³⁴ Томићевом, српском Минхенском псалтиру³⁵ и другима.

Све појединости на композицијама Сна цара Навуходоносора најбоље тумаче црквене песме у којима има много симболике. Тако се у једној песми говори: *Камень, нервокопченый ѿ нескотных горы, твѣ дѣво, краевгольный ѿсѣчеса, Христосъ, совокпный разтощалса вестства; тѣмъ веселшеса Богородице величелмъ.*³⁶ Христос се назива каменом чија су својства тврдоћа и неразрушивост.³⁷ Христос је камен спотицања и саблазни за непријатеље,³⁸ ко падне на овај камен разбиће се, а на кога падне смрвиће га.³⁹ Камен није одсечен људском руком од горе. То је камен од угла (кра-

²⁹ V. R. Petković, *La peinture serbe du moyen âge I*, Beograd 1930, 24b, II, 1934, pl. CXII—CXIII. Христос Камен је сликан испред попрсја пророка Данила, испод арханђела Гаврила из сцене Благовести (В. Р. Петковић, *Старо Нагоричино, Псача, Каленић*, Beograd 1933, 10, 19, таб. XIV).

³⁰ Б. Бошковић и В. Р. Петковић, *Манастир Дечани II*, Beograd 1941, 50, 68, таб. CCLXVII.

³¹ С. Радојчић, *Епизода о Богородици Гори*, 221.

³² Д. Панић и Г. Бабић, *Богородица Љевишка*, Beograd 1975, 139, цртеж 30.

³³ V. R. Petković, *La peinture serbe du moyen âge I*, pl. 41a; исти, *Старо Нагоричино, Псача, Каленић*, 3—6, таб. XXIX; исти, *Преглед црквених споменика*, сл. 625.

³⁴ Н. П. Кондаков, *Миниатюры греческой рукописи псалтири IX века из Собранија А. И. Хлудова в Москве*, Москва 1878, таб. XI. О Богородици Гори расправља и Н. В. Малицкий, *Черты палестинской и восточной иконографии в византийской псалтири с иллюстрациями на поях типа Хлудовской*, Seminarium Kondakovianum I, Prague 1927, 53—54.

³⁵ J. Strzigowski, *Die Miniaturen des serbischen Psalters der Königl. Hof- und Staatsbibliothek in München*, Wien 1906, 41, Taf. XXIII, Bild 51.

³⁶ Предпразнство Сретењу, на јутрењу, ирмос 9 песме канона; Ирмолог I, глас 4, песма 9.

³⁷ Мт. 7,24—5.

³⁸ I Петр. 2, 7.

³⁹ Мт. 21,44; уп. Дан. 2,44.

јеугаони)⁴⁰ који се налази у темељу и држи основу грађевине, то је Христос и његов однос према цркви који се назива Божјим домом,⁴¹ а назидана (сазидана) је на темељу пророка и апостола.⁴² Пошто је Христос камен од угла,⁴³ то је композиција Сна цара Навуходоносора сликана на углу западног зида припрате. Христос је основао цркву на камену⁴⁴ који држи црквено здање.⁴⁵ Сва многобожачка царства је уништио камен, то јест Христос „Овако вели Господ: ево, ја мећем у Сион камен, камен изабран, камен од угла, скупocen, темељ тврд; ко верује неће се плашити“.⁴⁶ То је предсказао пророк и цар Давид: „Камен који одбаците постаде глава од угла“.⁴⁷ Христос је потврдио да се проштово односи на њега,⁴⁸ као и апостоли Петар⁴⁹ и Павле.⁵⁰ У Светом писму се рабање назива сечењем од камена,⁵¹ а Христос је рођен од Деве на чудесан начин. То виђење у Навуходоносоровом сну је префигурација Богородице и њеног девичанског материнства, камен је слика Христа који је (на некарналан начин) зачет по Светом духу у телу Богородице, а дете се назива Сином Божјим.⁵² Камень ѡсѣчеса . . . значи да се Христос од Богородице раба као човек. Христосъ совоклпивый растолащиса естества значи да је Христос рођен од Марије као човек, али није престао да у исто време буде Бог, сјединивши у себи две природе — божанску и човечанску, с тим што је свака од њих сачувала своје својство.

Камень нерѡкоѡченый ѡ несѡколыа горыа, тевѡ дѡво, краѡгольный ѡсѡчеса. Песник објашњава да се под гором, о којој је пророковао Данило, подразумева Богородица због свог савршенства и чистоте јер је родила Сина Божјег. У Богородици су се испунила пророштва: Иже ѡ тевѡ пророчествѡа исполншаса дѡво чистаа. . . инѡ горѡ селтою, ѡ неаже ѡтсѡчеса камень краѡгольный, кромиѡ рѡки челоѡческѡа, и порази овразѡ мысленнаго навѡходоносора. . .⁵³ Гором се назива Богородица, а камен је Христос који ће уништити кип од злата, сребра, бакра, гвожђа и глине. „Ишти од мене, и даћу ти у на-

⁴⁰ Јов 38,6.

⁴¹ 1 Тим. 3,15.

⁴² Еф. 2,20; уп. Ис. 28,16.

⁴³ Јов 38,6; Мт. 21, 42.

⁴⁴ Мт. 21,44.

⁴⁵ Ис. 61,16; упор. 1 Петр. 2,6; Дел. ап. 4,11; 1 Кор. 3,11.

⁴⁶ Пс. 28,16.

⁴⁷ Пс. 117 (118), 22; Мт. 21,42.

⁴⁸ Мт. 21, 42.

⁴⁹ Дел. ап. 4,41; 1 Петр. 2, 6.

⁵⁰ Еф. 2,20; 1 Кор. 3,11; упор. Рим. 9,33; 10,11.

⁵¹ Ис. 51,1 *Сей камень иже ѡ горы дѡвичекѡа ѡсѡчеса вѡз хотѡнѡа мѡжескае . . .*

Октоих, глас 7, у недељу на јутрењи, 8 стихира на хвалите.

⁵² Лк. 1,35; Мт. 1,20.

⁵³ Октоих, глас 5, у суботу на малој вечерњи, слава и ниње, богородичен на стиховање.

следство, и крајеве земаљске теби у државу. Ударићеш их гвозденом палицом; разбићеш их као лончарски суд.⁵⁴

Поред песама, црква је у том смислу протумачила да се текст Данила 2, 31—36, 44—45 односи на Богородицу и Христа јер се чита као паримија на вечерњи празних Христовог рођења.

Пијанство Нојево

У припрати архиепископа Данила II, на спољашњој страни зида изнад лука између западног зида и првог зиданог стуба сликана је пре 1337. године композиција *Пијанство Нојево*. Не наводећи о којим сценама је реч, В. Р. Петковић је сматрао да су старозаветне сцене на спољној страни приправе приказивале „Стварање света“.⁵⁵ Својом симболиком и иконографијом, неколико сачуваних фрагмената и композиција првобитног живописа чине ову тврдњу спорном. Сцене Сна цара Навуходоносора представљају праслике Христа и Богородице, то јест долазак Месије. Такође ћемо тумачити другу композицију *Пијанство Нојево*. У левом делу је приказан Ноје како бере грожђе и педи га; с његове леве стране је једна фигура у хаљини жуто-црвенкасте боје. У продужетку је илустрован други догађај који није одвојен линијом: Ноје седи, а његов средњи син Хам показује на његову задигнуту хаљину до средине бутина — на голотињу свог оца. Испред Ноја су његова два сина Сим и Јафет, окренутих лица од оца, који између себе носе хаљину да га покрију. Десном лицу је оштерећа глава. У позадини је архитектура. Од живописа из времена архиепископа Данила II, на спољној страни приправе је најбоље очувана композиција Пијанство Нојево. Трагови натписа су читљиви : *Праведни Ноје* (сл. 1).

Веома је вероватно да су на зидовима разрушене и готово изнова президане приправе из 1561. године⁵⁶ биле приказане и друге сцене из Нојевог живота. У Дечанима је представљено дванаест сцена о Ноју. Услед мањег зидног простора, тај број је свакако био мањи у Пећкој патријаршији; дате су најважније сцене из Нојевог живота у сажетом облику. Циклус о Ноју је најопширније сликан у Дечанима. Ту су сцене: Бог позива Ноја да начини ковчег,⁵⁷ Ноје чини припрему за градњу ковчега,⁵⁸ Градња ковчега,⁵⁹ Ковчег затапају смолом,⁶⁰ Ноје са својом породицом и разним животињама стоји пред ковчегом,⁶¹ Ноје после

⁵⁴ Пс. 2,8—9; 109 (110), 1—2.

⁵⁵ В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика*, 253.

⁵⁶ Исто, 248; С. Р. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557—1614*, Нови Сад 1965, 162.

⁵⁷ 1 Мој. 6,13—22; В. Р. Петковић, *Манастир Дечани II*, Београд 1941, таб. CCLX.

⁵⁸ В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. ССХСII.

⁵⁹ Исто, таб. CCLX.

⁶⁰ Исто, таб. CCLXII.

⁶¹ 1 Мој. 6,18—22; 7,1—16; В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. CCLXIII.

четрдесет дана отвара прозор на ковчегу и испушта гаврана,⁶² Излазак Нојев из ковчега,⁶³ Ноје приноси жртву захвалности,⁶⁴ Ноје бере грожђе српјом,⁶⁵ Пијанство Нојево,⁶⁶ Ноје проклиње сина Хама,⁶⁷ Ноје благосиља синове Сима и Јафета.⁶⁸

Са дечанским циклусом могу се поредити само две сачуване сцене у Пећи: Ноје бере грожђе и Пијанство Нојево. Разлике су у детаљима; дечанске композиције су наративније и опширније. Берба грожђа је илустрована у горњем делу сцене, у позадини је архитектура, један младић цеди грожђе у суд с високим постољем, а пред њим стоји Ноје и пије вино из чаше. У доњем делу композиције је Ноје како лежи на земљи. Сликара је изражајно приказао Хамов подсмех оцу, јер Хам обема рукама показује његову голотињу (нагост). Насупрот Хаму, браћа Сим и Јафет поштују оца, окренули су главе да не виде његову голотињу и доносе хаљину да га покрију.⁶⁹ У Пећи је сачувана можда најважнија сцена из циклуса Нојевог живота: Хамов грех јер се ругао оцу, а тај грех се поистовећује са оцеубиством. Он га није физички убио него морално својим поступком, тиме што га је понизио. „Јер бих волео умрети него да неко моју славу уништи“.⁷⁰ Бог је наредио да деца поштују родитеље,⁷¹ па се ругање њима строго кажњава. „Казано је, око које се руга оцу и неће да слуша матере, кљуваће га гавран с потока и јести орлићи“.⁷² Хам је пример како се не поштује отац, па је Ноје проклео и њега и његовог сина Ханана да им потомство буду најпрезреније слуге потомака Симових и Јафетових.⁷³ Благосиљајући друга два сина, Ноје је предсказао да ће се у Симовом потомству родити Месија, а да ће Јафетови потомци бити најмнобројнији, да ће владати насељима Симовим и уживати милост Божју.⁷⁴

За нас је важно да објаснимо зашто је архиепископ Данило II при живописању своје припрате изабрао овај старозаветни догађај и какву поуку и симболику казује. Ми ћемо доказати да је ова старозаветна тема месијанска пошто је Ноје праслика Христа. Нојева нагота (голотиња) је тип Христа распетог на крсту, одећа му је била скинута, а преко бедара је имао платно (пери-

⁶² 1 Мој. 8,6—7; В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. CCLXII.

⁶³ 1 Мој. 8,18; В. Р. Петковић, *нав. дело* CCXCIV.

⁶⁴ 1. Мој, 8,20—1.

⁶⁵ 1. Мој. 9,20; В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. CCLXIV.

⁶⁶ 1 Мој. 9,21—3; В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. CCLVI.

⁶⁷ 1 Мој. 9,25; В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. CCLVI.

⁶⁸ 1. Мој. 9,26—7; В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. CCLXIV; о сликању праведног Ноја и сцена из његовог живота вид. *Lexikon der christlichen Ikonographie* IV, Rom, Freiburg, Basel, Wien 1972, 611—622.

⁶⁹ 1 Мој. 9,21—3; В. Р. Петковић, *нав. дело*, таб. CCLVI.

⁷⁰ 1 Кор. 9,15.

⁷¹ 2. Мој. 20,12.

⁷² Приче 30,17.

⁷³ 1 Мој. 9,24—7.

⁷⁴ 1 Мој. 9,21—7.

зому).⁷⁵ Ноју се подсмевао Хам, а распетом Христу ругали су се Јевреји,⁷⁶ док су га неки многобошци поштовали. Са Хамом је осуђен и његов син Ханан, као и распусни култови праћени пијанством и грехом који се супротстављају чедности чији је узор био Ноје.⁷⁷ Поштовање само једног Бога до Христовог рођења сачувало се у Симовом потомству из кога су потекли Аврам, Исак, Јаков и сви старозаветни праведници.

Текст о Нојевом пијанству, 1 Мојсијева 9, 18—19 и 10,1 сачињава једну од паримија на вечерњи у среду четврте недеље ускршњег поста, то јест данима који су посвећени покајању. Тада велики грешници приликом богослужења стоје у припрати као месту које је намењено покајницима. То објашњава зашто је ова тема илустрована на припрати Пећке патријаршије.

Иако смо објаснили композицију *Пијанство Нојево* приказану у Пећи, ми ћемо тумачити циклус о праведном Ноју који је илустрован у манастиру Дечанима, а који В. Р. Петковић није објаснио у својој књизи *Манастир Дечани II*.

Многи догађаји из Нојевог живота су праслике Христа, Богородице и цркве. Припрата коју је дозидао архиепископ Данило II обухватала је све три цркве и била посвећена Богородици, као и његова задужбина црква Богородице Одигитрије. Фреске које су украшавале припрату нису биле случајно одабране; на месту где су сликане, оне чине идејну целину са осталим живописом. Навешћемо неке појединости из Нојевог живота које су типови Богородице и Христа: ковчег је праслика Богородице, а Ноје Христа; људи који су били с Нојем су Јудејци који су поверовали у Христа, а животиње и птице су тип многобожаца; у ковчегу је за време и после потопа био Ноје, а Богородица је у себи носила оваллоћеног Богочовека; у ковчегу су се спасли сви који су били у њему, а Христос је спасао цео свет од потопа греха и ропства смрти.⁷⁸

Нојево рођење и живот имају смисао праображења Христа и његове цркве. Кад му се родио син, Ламех му је наденуо име Ноје и рекао: „Овај ће нас одморити од послова наших и трудова руку наших на земљи, коју прокле Господ.“⁷⁹ А Христос

⁷⁵ Мт. 27,35; Кипријан Картагенски, *Epistol. LXIII*.

⁷⁶ Мт. 27,28—31; С. Смирнов, *Предъизображение Господа нашего Иисуса Христа и церкви его в Ветхом завете*, Москва 1852, 66.

⁷⁷ 1 Мој. 6,8—9; Јевр. 11,7.

⁷⁸ Симеон Нови Богослов, *Traites Théologiques et Ethiques*, ed. Darrouzès (Sources Chrétiennes 129), Paris 1967, 9—19. Ковчег је такође праслика Богородичина: Радуј се, ковчеже, Богом начињени стана, радуј се, управитељко поново сазданог света, од које дође Христос — Нови Ноје, који испуњава више свет нераспадљивошћу. У ковчегу се спасао Ноје и деца његова од потопа, преко Богородице се спасавају од вечне пропасти сви који слушају глас Божје благодати. Од спасеног Ноја од потопа постао је нови род, од Христа који се родио од Марије Деве, постала су деца Новог завета.

⁷⁹ 1 Мој, 5,29.

ће одморити све који су уморни и натоварени,⁸⁰ спасавајући их од греха.⁸¹ У Нојево време, народ је живео у безакоњу (греху),⁸² као и у време пред Месијин долазак. Ноје је био човек праведан и безазлен, живео је свагда по вољи Божјој,⁸³ што је праобраз Христове светости.⁸⁴ Ноје се назива проповедником правде,⁸⁵ а Христос је савршенији од њега будући да је праведник који није учинио грех, нити се нашла превара у његовим,⁸⁶ затим учитељем истине⁸⁷ и проповедником покајања.⁸⁸ Као што су се праведном Ноју подсмевали савременици,⁸⁹ тако је и Исусово учење изазивало отпор и негодовање Јевреја.⁹⁰

Ноје је саградио ковчег по Божјој заповести,⁹¹ а Христос је на Земљи основао цркву које је створена његовом крвљу.⁹² Дрво гефер од кога је саграђен ковчег је праслика крста на коме је основана црква. Као што су Ноје и његово потомство спасени од постопа у ковчегу од дрвета, тако се Христова смрт на крсту догодила ради спасења људи.⁹³ Нојев ковчег с многим преградама⁹⁴ „означава степене блаженства на небу и многе станове у кући оца мога на небу“.⁹⁵ Врата која је Ноје саградио са стране на ковчегу⁹⁶ су Христова праслика: „Ја сам врата, ко уђе кроз мене спашће се“.⁹⁷ Ковчег је био саграђен на три боја (спрата) што је симбол Свете тројице која је учесник у спасавању Нојеве породице. Као што је Ноје примио у ковчег чисте и нечисте животиње и птице,⁹⁸ тако је и Спаситељ примио у цркву праведнике и грешнике који се кају⁹⁹ пошто је дошао на свет да би спасао грешнике.¹⁰⁰

Кад је Ноје ушао у ковчег започео је потоп и настало је уништавање грешног човечанства, а припремљено је ново човечанство у ковчегу, што симболише тајну крштења¹⁰¹ у којој се

⁸⁰ Мт. 11,28.

⁸¹ Лк. 1,30—1; Мт. 1,21.

⁸² 1 Мој. 6,1—12.

⁸³ 1 Мој. 6,9.

⁸⁴ Јевр. 11,7.

⁸⁵ Јевр. 11,7; 2 Петр. 2,5.

⁸⁶ 1 Петр. 2,22; Лк. 23,41; Јн. 8,46; 2 Кор. 5,21; Јевр. 4,15.

⁸⁷ Јн. 14,6; 8,45; 1 Петр. 2,22.

⁸⁸ Мт. 9,13; Мк. 1,15; Лк. 13,3,5.

⁸⁹ 1 Петр. 3,20.

⁹⁰ Мт. 9,14; 11,18; Јн. 8,59; С. Смирнов, *Предъизображение*, 57—58.

⁹¹ 1 Мој. 6,22.

⁹² Дел. ап. 20,28; 1 Петр. 3, 18—9; Тертулијан, *De bapt.* с., 8.

⁹³ Мт. 20,23; Лк. 24,16,46; Дел. ап. 17,3; 26,13; 1 Тим. 2,6; Тит. 2,14; Мт. 27,26,35; Мк. 15,15,24—5; Лк. 23,33; Јн. 19,18; С. Смирнов, *нав. дело*, 59.

⁹⁴ 1 Мој. 6,14.

⁹⁵ Јн. 14,2; С. Смирнов, *нав. дело*, 60.

⁹⁶ 1 Мој. 6,16.

⁹⁷ Јн. 10,7,9.

⁹⁸ 1 Мој. 7,8—9.

⁹⁹ С. Смирнов, *нав. дело*, 61.

¹⁰⁰ Мт. 1,21; Лк. 9,56; 1 Тим. 1,15.

¹⁰¹ 1 Петр. 3,20—1.

сахрањују греси онога који се погружава у води, у њој се сахрањује стари човек, а у цркву уводи нови који хода обновљеним животом.¹⁰² Ноје је направио ковчег и спасао своје потомство, а Христос је основао цркву да би спасао све људе.

Као што је Нојева лађа пловила површином воде и таласима¹⁰³ тако се и црква на Земљи бори против разних стихија и непријатеља, а у пристаниште је уводи Христос,¹⁰⁴ Пуштање гаврана из ковчега који се потом вратио симболише Ђаволов пад. Голубица која се други пут вратила у ковчег с маслиновом гранчицом у кљуну¹⁰⁵ је симбол мира; голуб је такође симбол Светог духа,¹⁰⁶ а Богородици се у црквеним песмама даје епитет голубице.

Жртва коју је Ноје принео Богу после потопа и обећао му да више неће клети земљу,¹⁰⁷ праслика је савршенства новозаветне жртве у којој је Христос принео самог себе на жртву Оцу,¹⁰⁸ а Христос је као посредник завета¹⁰⁹ склопио нов, вечни завет.¹¹⁰

Две сачуване композиције на припрати архиепископа Данила II са спољње стране, *Пијанство Нојево* и *Сан цара Навуходоносора*, дају могућности да се наслуте идеје велике средњовековне учености.

LE SONGE DU ROI NEBUCADNETSAR ET L'IVRESSE DE NOÉ DANS LE NARTHEX DU PATRIARCAT DE PEĆ

Résumé

Le narthex de Peć, fondation de l'archevêque Danilo II, que les chroniques comptent parmi les plus beaux, qu'on n'en trouve nulle part de pareil, fut construit vers 1330 et peint avant 1337. Sur la colonne extérieure occidentale et sur la colonne du sud vers le nord est restée une partie de fresque originales qui ont beaucoup pâli. Le narthex fut, pour la majeure partie, démoli au XV siècle, et restauré en 1561 pendant le patriarcat de Makarije Sokolović. Dans le présent travail l'auteur traite de deux compositions de l'Ancien Testament: Le Songe du roi Nebucadnetsar et l'Ivresse de Noé.

1. *Le songe du roi Nebucadnetsar*

Il est peint en deux scènes. La première représente le roi Nebucadnetsar dormant et faisant des songes et la seconde le prophète Daniel interprétant au roi Nebucadnetsar son songe. Sur le lit, à côté du roi, se trouve un ange, par l'intermédiaire duquel Dieu communique avec le roi en rêve. Dans la deuxième scène, le roi est assis sur son trône, devant lui est le piédestal avec la statue et le prophète Daniel. Le sujet de la scène est emprunté au livre du prophète Daniel 2, 2—47.

Le Prophète Daniel a expliqué au roi que que la statue représentait quatre royaumes qui seraient détruits et après ceux-ci il commencerait le

¹⁰² Ртм. 6,4—6; С. Смирнов, *нав. дело*, 62.

¹⁰³ 1 Мој. 7,18.

¹⁰⁴ С. Смирнов, *нав. дело*, 63.

¹⁰⁵ 1 Мој. 8,7—12.

¹⁰⁶ С. Смирнов, *нав. дело*, 64.

¹⁰⁷ 1 Мој. 8, 20—21; С. Смирнов, *нав. дело*, 65.

¹⁰⁸ Јевр. 7,27; 9,14,26; 10,8—10.

¹⁰⁹ Јевр. 7,22; 8,6; 9,15; 12,24.

¹¹⁰ Јевр. 13,20.

nouveau royaume divin. La tête d'or pur sur la statue signifie le premier royaume babylonien de Nebucadnetsar. Le deuxième royaume, dont les bras et la poitrine sont en argent est le royaume persan. Le troisième, dont le ventre et les hanches sont de cuivre est l'empire macédonien et le quatrième dont les tibias sont de fer et les pieds en partie de fer et en partie d'argile est l'empire romain. Tous ces royaumes ont été détruits par la pierre qui s'est détachée de la montagne, qui a grandi et rempli toute la terre. C'est le royaume de Messie.

Sur la fresque abîmée de Peć on ne voit pas si sur la montagne est peint le médaillon de la Vierge Montagne qu'on peint d'habitude dans ces scènes avec le Christ Pierre. La Vierge Montagne est peinte sur les fresques dans l'Église de la Vierge Périblepta (St Clément) à Ohrid en 1295 et au monastère de Dečani en 1348—50. La Vierge Montagne est peinte de trois façons: comme illustration du Songe du roi Nebucadnetsar (Dan. 2,31—47), devant le buste du prophète Daniel dans la composition «Les prophètes, Mère de Dieu, t'ont annoncée d'en haut» et comme illustration du psaume 67 (68), 17 aux psautiers avec illustrations.

Tous les détails de la composition du Songe du roi Nebucadnetsar sont le mieux interprétés et complétés par le cantique plein de symbolisme: **КАМЕНЬ НЕРВКОСТЕЧНЫЙ ѿ нескормыа горы, тебѣ дѣво, кровоголный ѿстѣсася, Христось совѣщивый разстоуцася естетства; тебѣ вселашсца Богородице величася.**

Le Christ est nommé (et peint dans certaines scènes du Songe du roi Nebucadnetsar) pierre dont les propriétés sont la dureté et l'indestructibilité. Il est la pierre angulaire de l'Église. La Montagne est la transfiguration de la Mère de Dieu la pierre du Christ, qui détruira la statue et tous les royaumes. La Mère de Dieu mit au monde le Christ Messie, dans lequel sont réunies la nature divine et la nature humaine, qui a fondé le royaume spirituel.

2 *L'Ivresse de Noé*

Fresque peinte sur le mur au-dessus de l'arc du mur occidental et de la première colonne maçonnée. Deux détails sont représentés: Noé cueillant les raisins et l'Ivresse de Noé. Il est couché nu sur la terre. Son moyen fils Cham se moque de lui, tandis que ses deux autres fils, Sem et Japhet, couvrent leur père (1, Moïse, 9,18—29). Peut-être sur le mur occidental original du narthex de Daniel ont été peintes encore quelques scènes de la vie de Noé, comme au monastère de Dečani, où se trouve un cycle composé de douze scènes.

Le péché de Cham de s'être moqué de son père est grand et s'identifie au meurtre du père, bien qu'il ne l'eût pas tué physiquement mais psychiquement, l'ayant humilié. Les enfants qui n'honorent pas leur père sont voués à la damnation. Noé a maudit son fils Cham et béni Sem et Japhet.

Noé nu, que son moyen fils raillait et les deux autres le couvraient, représente le Christ qui a péri sur la croix; on lui avait ôté ses vêtements, il n'avait qu'un morceau de toile autour des hanches. Cham se moquait de Noé et les Juifs raillaient le Christ crucifié. Le moyen fils de Noé est l'image du peuple juif qui avait consenti au meurtre du Christ. En la personne de Cham sont maudits lui-même et son fils Canaan, dont les cultes libertins étaient accompagnés d'ivrognerie et de débauche qui s'opposent à la vigilance dont Noé était le modèle.

Dans le présent travail l'auteur a interprété aussi le sens symbolique de toutes les douze scènes de la vie de Noé, peintes au monastère de Dečani, ce que V. R. Petković avait omis de faire dans son livre le Monastère de Dečani. Ce sont les scènes: Dieu invite Noé à construire l'arche, Noé fait des préparatifs pour la construction de l'arche, Construction de l'arche, Noé goudronne l'arche, Noé avec sa famille et différents animaux et oiseaux devant l'arche, Noé lâche le corbeau de l'arche, Sortie de l'arche, Noé offrant les holocaustes, Noé cueillant les raisins, Ivresse de Noé, Noé maudit son fils Cham et bénit Sem et Japhet.

